

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

S. Béres Bernadett

A rondó verstípus a kortárs magyar költészetben

PPKE BTK

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Modern Irodalomtudomány Műhely

Piliscsaba

2011

A kutatás tárgya és feladatai

„Verstanunknak nincs mostohább része, mint a nyugati versekről szóló” – írja Négyesy László *A mértékes magyar verselés története: A klasszikai és nyugat-európai versformák irodalmunkban* című, azóta is egyedülálló munkájában 1892-ben. (Bp., Kisfaludy Társaság, 1892, 11.) A vonatkozó verstani kutatások megállapítása szerint a kortárs magyar költészet a világirodalom csaknem minden jelentős versformáját felhasználja, s az európai formák mindegyikét alkalmazza, sőt egyedülálló a világ irodalmában, ahogyan a magyar költészet *meghonosítja, megmagyarítja* ezeket az idegen formákat. (1.: SZEPES Erika, *Magyar költő – magyar vers: A mai magyar költészet verstani kisenciklopédiája*, h.n., Tevan, 1990, 5) A mai magyar költészet e rendkívüli formagazdagsága azonban igen kevésbé reflektált a verstani szakirodalomban: a magyar verstan érdeklődésének középpontjában álló kötött formáktól (pl. szonett) eltekintve nem sok más nyugat-európai vagy világirodalmi versformáról született összegző, átfogó jellegű verstani tanulmány.

A magyar verstani szakirodalomban a rondó verstípushoz tartozó legfontosabb versformákat, a rondelt, a rondót és a trioletet terminológiai keveredés övezi, és nehézségekbe ütközik az egyes versformák meghatározása, valamint egymástól való elkülönítése is. Emellett pedig még egy, mindeddig feltáratlan irodalomtörténeti problémakör is mutatkozik: a rondó verstípus látszólag előzmények nélküli megjelenése a 20. századi magyar lírában.

Az értekezés – a rondó verstípus versformáinak a kortárs magyar költészetben betöltött jelentős szerepét és a verstani szakirodalomban ezzel

kapcsolatban mutatkozó hiátust felismerve – arra a munkára vállalkozott, hogy a mai magyar költészetben igen produktívnak tetsző verstípust történeti, elméleti és gyakorlati, azaz interpretációs oldalról egyaránt megvilágítsa.

Ehhez elsőként a verstípus költészetünk szempontjából legjelentősebb három versformájának leírásával, valamint a rondó verstípust jellegzetesen meghatározó tényező, a refrén működés módjának és funkcióinak feltérképezésével egységes fogalmi-elméleti alapok lefektetésére volt szükség. Emellett szükségesnek látszott a verstípus keletkezés- és fejlődéstörténetének felvázolása is, mely arra a kérdésre nyújthat választ, milyen utakon juthattak el ezek a versformák a magyar költészetbe és miként honosodhattak meg ott.

Mindezen elméleti megfontolásokra épülnek az értekezés második részének versértelmezései, melyek a kortárs magyar líra egy eddig kevésbé vizsgált szeletének új megvilágítását eredményezhetik. Az értelmezett versek kiválasztásának fő szempontja az volt, hogy a kortárs szövegek a rondó verstípus mai magyar költészetben előforduló legfontosabb versformáit, valamint azok rendkívüli variabilitását reprezentálják.

Szemlélet és módszer

Az értekezés abba az irodalomtudományi vonalba kíván kapcsolódni, melyben az orosz irodalomtudomány nagy múltú örökségén és a humboldti nyelvfilozófia alapjain nyugvó diszkurzív poétika, valamint a modern nyugat-európai és tengerentúli irodalomelméleti irányzatok hazai recepciójának hatására a hazai irodalomtudományban az utóbbi másfél-két évtizedben elindult. Ez a folyamat a költői szövegek dinamikus, innovatív, szöveg- és nyelvközpontú értelmezése, és a legalapvetőbb verselméleti problémák, mint például a versritmus vagy a lírai beszélő kérdésének újszerű, a vonatkozó nemzetközi szakirodalom eredményeit szem előtt tartó, egyszersmind ezek újragondolásának irányába tart.

A szövegközpontú interpretációk közös szemléleti és módszertani alapja a nyelv *energeia*-természetére való hagyatkozás, a versnyelvnek a prózanyelvtől különböző, a szó- és vershangzás jelentésképző erejére való ráhallgatás volt. A versszövegek formai (versformára, ritmusra, hangkapcsolatokra vonatkozó) vizsgálata azért is tűnt különösen indokoltnak, mert a vizsgált szerzők nyelv- és irodalomszemlélete ezzel szoros rokonságot mutat. Különösen igaz ez Weöres Sándor, Petri György és Imre Flóra esetében, akik a megszokottnál is élénkebben reflektálnak írásaikban, ars poétikus interjúikban saját költészetükre, főként annak a versforma, a versritmus, a nyelv és hangzás általi meghatározottságára. Imre Flóra versének értelmezéséhez ezért egy ars poétikus interjúból választottam címet (*A formából születő gondolat*), melyben a költő a forma tartalommal szembeni prioritását hangsúlyozza. Weöres Sándor *a költő munkatársának* nevezi a versformát és érzékletes képekkel írja le, miként bontják meg a versben a formai elemek a

prózára jellemző „gondolatfűzés egyeduralmát”. (WEÖRES Sándor, *A vers születése = Egybegyűjtött írások*, Bp., Magvető, 1975, I., 226.)

E gondolatok és a költői szövegben trópusként működő szó premisszaként való tételezése implikálta, hogy az értelmezett versek nyelvi megformáltsága, nem utolsósorban pedig hangzóssága szolgáljon minden interpretáció alapjaként. A vers formája, ritmusa, rímei, valamint hangalaki rendezettsége a lírai alkotás megkülönböztető jegyei, s ekként a versben keletkező szemantika kiindulópontjaiként foghatók föl. Így például Petri *Csak egy személy* című versében az újonnan alkotott, a triolett és a rondó versforma közötti új ritmikai struktúra válik a vers sajátos értelemléhetőségeinek forrásává, amennyiben a versforma kérdése a versszemantikában a szubjektum problémájaként tükröződik. A versritmus tematikus értelmezésére mutat példát Ármos Lóránd *Triolett* című versének interpretációja, ahol a viszonylag egységes versritmusban mutatkozó „törések”, illetve az attól való eltérések működnek értelemadó módon. Orbán János Dénes versének (*Lebeg az ékezet felett*) kettős interpretációjában egyfelől a fonoszemantikus hangkapcsolat-ismétlődések, másfelől a nyugat-európai versformák esetében különleges fontossággal bíró hangzáselemek, a rímek jelentették számomra az értelmezés kiindulópontját és vezérfonalát. Fontosnak tartottam emellett a kortárs irodalmi szövegeknek a magyar irodalmi hagyomány kontextusába állítását, a tropologikus és intertextuális kapcsolatrendszer feltárását.

Az értekezés eredményei

A disszertáció a verstani szakirodalom által csekély érdeklődésre méltatott, de a kortárs költészetben jelentős szerepet betöltő rondó verstípus kérdéskörének több szempontú vizsgálatára vállalkozott. A dolgozat fontosabb tudományos eredményei az alábbiakban foglalhatók össze.

Az értekezés elsőként a rondó verstípushoz tartozó versformáknak a nemzetközi szakirodalom belátásain alapuló meghatározását, egymástól való elkülönítését, valamint meghatározó formai elemüknek, a refrénnek Renate Hausner és Szegedy-Maszák Mihály kutatásain alapuló funkcionális elemzését végezte el. Ezzel a magyar verstanban tapasztalható terminológiai keveredés felszámolásához járul hozzá, valamint a verstípus több évszázados fejlődése során kialakult számos formaváltozat – tehát a történeti szempontok – figyelembe vételével tág, de a lehető legpontosabb és jól használható definíciókat nyújt a rondó verstípus legfontosabb versformáiról, a rondelről, a triolettről és a rondóról.

E verstani alapokon a disszertáció a rondó magyar költészetig vezető útját és költészetünkben való meghonosodását kutatja, az irodalomtörténeti vizsgálódást egészen a rondó verstípus keletkezésétől kezdve. Mindeközben feltárja azokat a kapcsolódási pontokat, melyek által e versformák költészetünkbe kerülhettek. A kutatás során az is bebizonyosodott, hogy a verstípus történetében mindeddig első magyar példaként tekintett Ungvárnémeti Tóth László *Rondeau* című versét – mely később Weöres Sándor *Psyché*-jében nagy karriert futott be – megelőzte Vályi-Nagy Ferenc 1820-ban posztumusz megjelent *Rondó: El ne felejts* című költeménye. Így tehát arra is fény derül, hogy a verstípus megjelenése a 20. század végi magyar költészetben koránt sincs

példa és előzmények nélkül, hiszen akkor már legalább másfél évszázada aludta Csipkerózsika-álmát irodalmunk mélyén, alkalmanként fel-felbukkanva egy-egy költemény erejéig (pl. Kisfaludy Károly: *Szem hatalma* (triolet), Petőfi Sándor: *Triolett*, József Attila: *Dal* (rondó), Illyés Gyula: *Rondeau*).

Következő lépésként a dolgozat a rondó, rondel és triolett versformáknak a kortárs magyar költészetben fellelhető realizációit mutatta be explicit versszöveg-értelmezéseken keresztül. Az egyes versek értelmezésével elindult a rondó verstípus versformáinak és az ezek kombinációiból születő új ritmusalakzatoknak egyfelől formális, másfelől retorikai és szemantikai feltérképezése. A versinterpretációk azonban az egyes költői életművekkel kapcsolatban is hoztak eredményeket. Petri György és Weöres Sándor esetében a már lezárult, az irodalomtörténet által nagyra becsült és jelentős mértékben feldolgozott életmű gazdagodott új aspektusokkal. Az Imre Flóra-, Orbán János Dénes- és Schein Gábor-versek értelmezése bekapcsolódik a még korántsem lezárt, de már régebb óta alakuló életművek feldolgozásába, illetve új szempontokkal gazdagítja e költők irodalomtörténeti jelentőségének megítélését. Ármos Lóránd és Varga Melinda esetében pedig – kevésbé ismert, fiatal költőkről lévén szó, akiknek műveiről eddig csak recenziók születtek – a versinterpretációk az életmű korai szakaszához szóltak hozzá.

Az egyes költők formakezelésének eltérésein túl az értelmezések az itt tárgyalt szerzők közös vonásaira is ráirányították a figyelmet. Úgy tűnik ugyanis, hogy a költők, akiknek lírájában helyet kapnak ezek az igen kötött versformák, a későmodern költészet poétikai paradigmáját elevenítik fel, s ezt a kötődést gyakorta tematizálják is.

A vers formájából és hangzóságából kiinduló, azokat meghatározó poétikai alaperőként vizsgáló versinterpretációkban rendre visszatérő értelmezői

jelentésalkotások ahhoz a belátáshoz vezettek, hogy a verstípus a (szerep)játék, az erotika és az autopoétikusság tematikus és szemantikai jegyeit viseli magán. E tartalmi-poétikai meghatározottság a rondó történetének kezdetétől kimutatható és a továbbiakban is nyomon követhető: elegendő annyit jelezni, hogy a verstípus kezdeti variánsai a zenével és a tánccal szoros összefüggésben jöttek létre, teret biztosítva mind a játékosságnak (s ezzel összefüggésben az erotikának), mind a művészeti (költői-zenei) önértelmezésnek. Nem állítható ugyan, hogy ezek a jelentésvonatkozások teljes mértékben lefedik e több száz éves történetre visszatekintő verstípus szemantikai mezejét, de – amint a disszertáció tanulmányai is mutatják – legalábbis igen jelentős részt képviselnek abból.

Az interpretációk, valamint a disszertáció végén elhelyezett *Kis rondó antológia*, mely válogatást tartalmaz a kortárs magyar költészet rondel, triolett vagy rondó versformában írott költeményeiből, bizonyítani kívánják a rondó verstípus produktív jelenlétét és kontinuitását a mai magyar líra élő szövetében. Reményeim szerint a disszertáció műértelmezésekre összpontosító érvelései meggyőző erővel hatnak e törekvések eredményességére nézve, valamint elősegíthetik irodalomértésünk elmélyülését és olvasási stratégiáink differenciálódását.

A disszertáció tárgykörében megjelent publikációk:

1. BÉRES Bernadett, *Személy és szemantika, versnyelv és szubjektum viszonya Petri György Csak egy személy című versében = Személyiség és változás*, szerk. HORVÁTH Kornélia, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2004, 113-132. (Pázmány Irodalmi Műhely – Opuscula Litteraria II.)
2. BÉRES Bernadett, *A költő munkatársa: a forma. Weöres Sándor versszemléletéről*, Mester és Tanítvány, 2005/6, 162-166.
3. BÉRES Bernadett, *A versformától a versszubjektumig (Petri György: Csak egy személy) = Vers – hangzás – metafora: Versértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*, szerk. HORVÁTH Kornélia, SZITÁR Katalin, Budapest, Kijárat, 2005, 465-483.
4. BÉRES Bernadett, *„Áthallások” Weöres Sándor Rondo című versében = Vers – hangzás – metafora: Versértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*, szerk. HORVÁTH Kornélia, SZITÁR Katalin, Budapest, Kijárat, 2005, 421-433.
5. S. BÉRES Bernadett, *A rondó verstípus meghonosodása a magyar költészetben*, Irodalomtörténeti Közlemények 2009/5, 518-538.
6. S. BÉRES Bernadett, *Versforma és hagyomány (Ármos Lóránd: Triolett) = Ritmikai és retorikai tradíció a kortárs magyar lírában*, szerk. BOROS Oszkár, ÉRFALVY Lívia, HORVÁTH Kornélia, Budapest, Ráció, 2011, 51-61.

A disszertáció tárgykörében elhangzott előadások:

1. *Személy és szemantika. Versnyelv és szubjektum viszonya Petri György Csak egy személy című versében*

XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia – Humán Tudományi Szekció
SZTE – JGYTFK, Szeged, 2001. április 9-11.

2. *Nyelv és mítosz között: a metafora és a vers eredete (Ernst Cassirer: Sprache und Mythos)*

A megértés útjain (Irodalom- és világmagyarázatok a XXI. század elején) –
Irodalomelméleti konferencia

BDTF, Szombathely, 2006. november 8-9.

3. *Versforma és poétikai hagyomány (Ármos Lóránd: Triolett)*

Ritmikai és retorikai tradíció a kortárs magyar lírában – Irodalomtudományi
konferencia

PPKE-BTK, Piliscsaba, 2009. november 27-28.

Az értekezés megtekinthető a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Karának Kari Olvasójában.

